

***Uwarunkowania międzypokoleniowej socjalizacji religijnej
w rodzinach według Verna Bengtsona (1941–2019)
Intergenerational Religious Socialization in Families:
Insights from Vern Bengtson's Work (1941–2019)***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: This study aims to examine the conditions for intergenerational religious socialization in families, with a focus on Vern Bengtson's extensive longitudinal research.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The analysis starts with the question: What elements of family dynamics facilitate the transmission of religious values to the next generation? Using qualitative content analysis, we examine Bengtson's key work, *Families and Faith*, to reconstruct and interpret his views on religious socialization within families.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The argument is structured around analyzing factors that are significant for religious transmission in families, such as emotional warmth between parents and children, parental tolerance of children's religious choices, and the supportive role of grandparents.

RESEARCH RESULTS: Bengtson's studies reveal that emotional closeness between parents and children is crucial for effective religious transmission. High parental warmth and acceptance significantly increase the likelihood of children adopting their parents' religious beliefs and practices. Grandparents also play a vital role in reinforcing religious values, especially in families with strong intergenerational ties. Conversely, in families with divorced parents or mixed marriages, the likelihood of effective religious socialization decreases.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS, AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: The findings suggest that fostering emotional bonds within the family and allowing children to explore their religious beliefs can enhance the intergenerational transmission of faith. These insights are valuable for understanding religious dynamics in contemporary families and can guide religious education and family counseling strategies.

→ **KEYWORDS:** **INTERGENERATIONAL TRANSMISSION, RELIGIOUS
SOCIALIZATION, FAMILY DYNAMICS, PARENTAL EMOTIONAL
WARMTH, VERN BENGTSON**

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest analiza uwarunkowań międzypokoleniowej socjalizacji religijnej w rodzinach, ze szczególnym uwzględnieniem wyników obszernych badań podłużnych Verna Bengtsona.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Punktem wyjścia analiz jest pytanie, jakie elementy dynamiki rodziny sprzyjają przekazywaniu wartości religijnych następnemu pokoleniu. Zastosowano metodę jakościowej analizy treści głównej pracy Bengtsona pt. *Families and Faith* w celu zrekonstruowania i interpretacji jego poglądów na temat socjalizacji religijnej w rodzinach.

PROCES WYWODU: Skoncentrowano się na analizie czynników mających znaczenie dla przekazu religijnego w rodzinach, takich jak: ciepło emocjonalne między rodzicami a dziećmi, tolerancja rodziców wobec wyborów religijnych dzieci oraz wspierająca rola dziadków.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Badania Bengtsona pokazują, że kluczowym czynnikiem efektywnej socjalizacji religijnej jest emocjonalna bliskość między rodzicami a dziećmi. Wysoki poziom rodzicielskiego ciepła emocjonalnego oraz akceptacja ze strony rodziców znacząco zwiększają prawdopodobieństwo, że dzieci przejmą religijne wierzenia i praktyki starszego pokolenia. Istotną rolę w przekazywaniu wartości religijnych odgrywają też dziadkowie, zwłaszcza w rodzinach z silną więzią międzypokoleniową. W rodzinach, w których rodzice się rozwiedli lub tworzą małżeństwo mieszane (wielowyznaniowe), maleje szansa na efektywną socjalizację religijną dzieci.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Pielęgnowanie więzi emocjonalnych w rodzinie i umożliwienie dzieciom swobodnych poszukiwań w zakresie religii zwiększa szansę na efektywny międzypokoleniowy przekaz wiary. Ta konstatacja jest pomocna w zrozumieniu dynamiki socjalizacji religijnej we współczesnych rodzinach i może być ważnym impulsem dla edukacji religijnej oraz poradnictwa rodzinnego.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** **TRANSMISJA MIĘDZYPOKOLENIOWA, SOCJALIZACJA RELIGIJNA, DYNAMIKA RODZINY, RODZIELSKIE CIEPŁO EMOCJONALNE, VERN BENGTSON**

Wstęp

Społeczeństwo amerykańskie jest najbardziej religijne wśród najzamożniejszych społeczeństw na świecie. Z badań przeprowadzonych w 2022 r. przez Pew Research Center wynika, że dla 41% Amerykanów religia jest bardzo ważna, co jest wartością dwukrotnie większą niż średnia dla badanych krajów zamożnych. Równocześnie od lat 90. XX w. odsetek Amerykanów, którzy określają się jako agnostycy lub niewierzący, wzrósł z 8% do 29% (Kramer, 2023).

Kwestie religii, jak również jej związku z rodziną, są w USA od dziesięcioleci przedmiotem licznych badań przedstawicieli nauk społecznych. Jeśli za kryterium rozpoznawalności amerykańskich autorów prac z tego zakresu przyjąć ich cytowalność, to na

czoło wysuwają się: W. Bradford Wilcox (2004), Vern Bengtson (Bengtson i in., 2013), Christopher Ellison (1991), Davidollahite (1998) i Loren D. Marks (2005).

Wszyscy oni są socjologami, specjalizującymi się w socjologii religii oraz socjologii rodziny, rozumianej przez Zbigniewa Tyszkę jako dyscyplina, która zajmuje się m.in. „związkami rodziny z mezostrukturalnymi i makrostrukturalnymi układami (systemami) społecznymi, ujmując ten związek w kategoriach wzajemnych interakcji” (1998, s. 79). Takimi systemami są bez wątpienia religie, w których rodziny pozostają „osadzone”. Bez uwzględnienia tych zewnętrznych uwarunkowań „nie sposób należycie rozumieć (i diagnozować) procesów zachodzących wewnątrz rodziny” (Tyszka, 1998, s. 79).

W Polsce od socjologii rodziny odróżnia się zwykle pedagogikę rodziny, która koncentruje się na rodzinie jako instytucji wychowawczej, stosującej zarówno świadome, intencjonalne wychowanie, jak i sięgającej po „spontaniczne oddziaływania socjalizacyjne” (Tyszka, 1998, s. 80). W rodzinach, dla których religia stanowi istotną wartość, można mówić m.in. o wychowaniu religijnym oraz socjalizacji religijnej. Według Władysława Piwowarskiego:

[...] socjalizacja religijna polega na przekazywaniu z pokolenia w pokolenie kulturowego dziedzictwa religijnego [...] [natomiast] wychowanie religijne [...] na kształtowaniu poprzez zorganizowane i celowe interwencje takich zachowań religijnych, które prowadzą do dojrzałości religijnej osób ludzkich oraz do podejmowania wolnych i umotywowanych decyzji w spotkaniu z religijnymi wartościami (1980, s. 26).

Choć wspomniani wyżej amerykańscy socjologowie religii zajmują się również zagadnieniami socjalizacji religijnej w rodzinie, to z wyjątkiem Verna Bengtsona nie jest to dla nich temat centralny.

Celem obecnego artykułu jest ukazanie uwarunkowań efektywnej międzypokoleniowej socjalizacji religijnej w rodzinach na podstawie obszernych badań podłużnych prowadzonych przez Bengtsona na temat przekazu religijnego w rodzinach amerykańskich. W Polsce wyniki tych badań nie były szerzej omawiane, choć powołują się na nie: Aldona Żurek (2020, s. 94) czy Iwona Janicka i Justyna Kunikowska (2021, s. 67). W artykule posługuję się metodą jakościowej analizy treści (Szczepaniak, 2012), koncentrując się na kluczowej pracy Bengtsona *Families and Faith* w celu zrekonstruowania jego poglądów na temat efektywności socjalizacji religijnej w rodzinie. Są one ważne, bo choć dotyczą populacji południowej Kalifornii, to z zachowaniem ostrożności mogą pomóc w zrozumieniu niektórych mechanizmów przekazu religijnego w każdej rodzinie, przynajmniej w świecie zachodnim.

Dla ukazania krajobrazu amerykańskich badań nad tą kwestią warto wskazać na kilku jej ważniejszych badaczy. Są to: Robert J. Wuthnow (ur. 1946), który porusza kwestię przekazywania wierzeń i praktyk religijnych we współczesnych rodzinach. Do jego licznie cytowanych książek należy: *After Heaven: Spirituality in America Since the 1950s* (1998). Inny znany badacz to Christian S. Smith (ur. 1960), zajmujący się rolą rodziców w socjalizacji religijnej dzieci. Jego nowsza monografia to *Handing Down the Faith: How Parents Pass Their Religion on to the Next* (Smith i Adamczyk, 2021). Znana jest też Lisa

D. Pearce, badająca rolę struktur i praktyk rodzinnych w kształtowaniu tożsamości religijnej dzieci. W książce *A Faith of Their Own: Stability and Change in the Religiosity of America's Adolescents* (Pearce i Denton, 2011) zajęła się religijnością amerykańskich nastolatków. Natomiast z młodszych badaczy inspirujące teksty tworzy Jesse Smith, autor artykułu: *Transmission of Faith in Families: The Influence of Religious Ideology* (2020).

Najbardziej znanym badaczem z zakresu wychowania i socjalizacji religijnej w rodzinie pozostaje jednak Vern Bengtson. W artykule przybliżyłam najpierw jego biografię, która może być pomocna w zrozumieniu jego koncepcji, następnie przedstawiam przebieg obszernych badań podłużnych w rodzinach. W dalszej części omawiam ich wyniki, wskazując na ich ograniczenia, a zarazem możliwości ekstrapolacji.

Działalność naukowa i akademicka Verna Bengtsona

Vern L. Bengtson urodził się w 2 maja 1941 r. w Lindsborg w stanie Kansas w rodzinie protestanckiej (Belman, 2019). Jego ojciec był pastorem Ewangelikalnego Kościoła Przywierza, założonego przez szwedzkich imigrantów. Vern miał dziewięcioro rodzeństwa, a wszyscy jego kuzyni byli gorliwymi wyznawcami tej pietystycznej formy chrześcijaństwa (Oppenheimer, 2014). Bengtson uzyskał licencjat w North Park College w Chicago, a od 1963 r. studiował psychologię społeczną na uniwersytecie chicagowskim. W 1967 r. obronił tam doktorat z psychologii.

W zrozumieniu jego pasji naukowych ważny jest wątek osobisty, który poruszył w książce *Families and Faith*, przyznając, że zetknięcie się w czasie studiów z niewierzącymi rówieśnikami skłoniło go do sformułowania pytania, które miało stać się motywem przewodnim jego późniejszych prac badawczych: dlaczego jedni ludzie podziеляją poglądy religijne swoich rodziców i dziadków, a inni nie. On sam porzucił z czasem swoje wyznanie, stając się sceptycznym agnostykiem, co było źródłem dojmującego cierpienia dla jego matki. Dopiero w 67. roku życia, w Niedzielę Wielkanocną 2009 r., doznał intensywnego przeżycia religijnego i jako „syn marnotrawny” stał się aktywnym członkiem Kościoła episkopalnego (Bengtson i in., 2013, s. XI).

Po uzyskaniu doktoratu Vern Bengtson został profesorem University of Southern California, na którym spędził ponad 40 lat (NCFR, 2019). Był m.in. kierownikiem katedry gerontologii oraz członkiem instytutu socjologii. W 1969 rozpoczął zakrojone na szeroką skalę podłużne badania (*Longitudinal Study of Generations*, finansowane przez amerykańskie Narodowe Instytuty Zdrowia) dotyczące starzenia się, konfliktów, religijności i duchowości. W ciągu 35 lat trwania projektu przeprowadził ponad 3500 wywiadów z przedstawicielami czterech pokoleń, urodzonymi między 1878 i 1989 r. (Oppenheimer, 2014). Odkrył, że wartości, postawy oraz przekonania dziadków i rodziców w społeczeństwie amerykańskim są w większości rodzin przekazywane następnym pokoleniom mimo radykalnych zmian społecznych.

Prof. Vern Bengtson był ceniony przez swych studentów (Belman, 2019), co znalazło odzwierciedlenie w trzech prestiżowych nagrodach za dydaktykę. Wypromował

34 doktorów. W trakcie kariery akademickiej kierował projektami badawczymi i dydaktycznymi na łączną sumę 26 milionów dolarów, pozyskanych głównie z Narodowych Instytutów Zdrowia. Napisał ponad 260 artykułów oraz 19 książek (Belman, 2019) z zakresu gerontologii, teorii starzenia się, socjologii starzenia się, socjologii biegu życia, etniczności i socjologii religii. Jego odkrycia dotyczące rodziny, religii i zmiany społecznej przyczyniły się do zakwestionowania wielu stereotypowych przekonań w społeczeństwie amerykańskim i są częścią jego spuścizny jako wybitnego badacza społecznego.

Vern Bengtson pełnił funkcję prezesa Amerykańskiego Towarzystwa Gerontologicznego, które przyznało mu dwie prestiżowe nagrody za wybitne osiągnięcia naukowe i dydaktyczne. Otrzymał również dwie nagrody za zasługi na rzecz nauki od Narodowego Instytutu ds. Starzenia się (Belman, 2019). Ponadto został nagrodzony za wybitne osiągnięcia naukowe przez Amerykańskie Towarzystwo Socjologiczne oraz dwukrotnie przez Narodową Radę ds. Relacji Rodzinnych, której był aktywnym członkiem przez 55 lat (NCFR, 2019).

Zmarł w Santa Barbara w Kalifornii 8 listopada 2019 r. w wieku 78 lat.

Badania podłużne nad przekazywaniem wiary w rodzinach amerykańskich

Gdy w połowie lat 60. ubiegłego wieku Vern Bengtson rozpoczął swe badania, które miały się okazać największymi w historii badaniami podłużnymi nad rodziną (Seibel, 2015, s. 205), sformułował trzy główne pytania: 1) W jakim stopniu współczesne rodziny, żyjące w szybko zmieniającym się świecie, są w stanie przekazać swą wiarę religijną następnemu pokoleniu? 2) Jak w ostatnich dziesięcioleciach zmieniał się ten przekaz wiary w rodzinach w kontekście przemian kulturowych, rodzinnych i religijnych amerykańskiego społeczeństwa? 3) Co sprawia, że niektóre rodziny potrafią przekazać wiarę swoim dzieciom a inne nie? (Bengtson i in., 2013, s. 11–12). W chwili rozpoczęcia badań Bengtson zakładał, że wpływ rodziny na religijne zaangażowanie młodych ludzi znacząco zmalał w porównaniu z wcześniejszym okresem ze względu na rosnący indywidualizm młodego pokolenia (Bengtson i in., 2013, s. IX). Ta hipoteza robocza nie uzyskała jednak potwierdzenia (Bengtson i in., 2013, s. 56).

W poszukiwaniu odpowiedzi na swe pytania badawcze Bengtson wraz ze swoimi współpracownikami przeprowadził ponad 3500 wywiadów z 2044 respondentami wywodzących się z 357 rodzin trzypokoleniowych, a od 1991 czteropokoleniowych (również prawnuki) mieszkających w południowej Kalifornii (Bengtson i in., 2013, s. 19). Przekrojowe badania miały osiem etapów: pierwszy zrealizowano w 1970 r., a następne w latach: 1985, 1988, 1991, 1994, 1997, 2000 i 2005. Ponadto zespół badawczy zadbał o zilustrowanie uzyskanych wyników poprzez wywiady pogłębione ze 156 członkami 25 rodzin wybranych w trakcie badań podłużnych oraz z 19 duchownymi z różnych denominacji religijnych. Dzięki triangulacji metodologicznej badacze odkryli ogólne tendencje oraz wskazali na stojące za nimi mechanizmy. Stwierdzili, że w 60% badanych rodzin dzieci

trwają w wierze rodziców, przy czym najwyższy odsetek dotyczy mormonów (85%), chrześcijan ewangelikalnych i żydów, a najniższy – katolików i członków głównych Kościołów protestanckich.

Bengtson przedstawił wyniki swych badań w artykułach omawiających głównie problem starzenia się i konfliktów międzypokoleniowych, stając się uznanym autorytetem w tym obszarze. W końcu w książce *Families and Faith* zdecydował się na udzielenie podsumowującej odpowiedzi na kwestie wychowania i socjalizacji religijnej w rodzinie, które były pierwotnym impulsem dla jego badań.

Efektywność socjalizacji religijnej w rodzinach

Bengtson ustalił, że socjalizacja religijna w rodzinach dokonuje się poprzez nauczanie zasad religijnych, wspólny udział w rytuałach (modlitwy, nabożeństwa, rekolekcje), jak również modelowanie przez rodziców religijnych wartości i zachowań u dzieci. Okazuje się jednak – i jest to jedno z najważniejszych odkryć Verna Bengtsona i jego zespołu – że największe znaczenie w procesie międzypokoleniowej socjalizacji religijnej ma rodzicielskie ciepło emocjonalne. Badacze stwierdzili, że dzieci, które postrzegają swoich rodziców jako emocjonalnie bliskich, afirmujących i akceptujących, są skłonniejsze do identyfikowania się z ich praktykami i wierzeniami religijnymi. Z kolei relacje z rodzicami nacechowane chłodem emocjonalnym, ambiwalencją lub nadopiekuńczością prowadzą zazwyczaj do różnic między rodzicami i dziećmi w kwestiach religijnych. Co ważne, bliska więź z ojcem oddziałuje znacznie bardziej na wyznawanie tej samej religii przez dzieci niż relacja z matką (Bengtson i in., 2013, s. 76). Wyjątkiem jest judaizm, przyjmujący tradycyjnie, że wiarę dziedziczy się po matce. Wśród badanych Żydów, którzy deklarowali silną więź z matką, aż 90% przyznawało się do swej religii, natomiast wśród tych, którzy nie odczuwali owej bliskości – tylko 60% (Bengtson i in., 2013, s. 78). W każdym wypadku kluczowa w efektywnym przekazie wiary w rodzinie nie jest „pobożność rodziców – dawanie dobrych przykładów, uczenie właściwych prawd i wdrażanie w praktyki religijne oraz ściśle przestrzeganie przykazań”, lecz emocjonalna więź między rodzicami a dziećmi. Bez niej – pisze Bengtson – inne czynniki są niewystarczające do wszczęcia postawy religijnej (Bengtson i in., 2013, 78). W tym względzie „żarliwa wiara w rodzinie nie jest w stanie zrekompenzować zdystansowanego ojca” (Bengtson i in., 2013, s. 196).

Przejawem rodzicielskiego ciepła emocjonalnego jest również tolerancja wobec wyborów dzieci w kwestiach religijnych, mająca ogromne znaczenie w przekazie wiary. Bengtson pisze:

Jednym z najbardziej zaskakujących wyników naszych badań była konstatacja, że jeśli rodzice pozwalają dzieciom na indywidualne dociekania i podejmowanie własnych decyzji co do wiary, to te z większym prawdopodobieństwem podążą religijną ścieżką rodziców (Bengtson i in., 2013, s. 197).

I dodaje:

Rodzice, którzy opowiadają się za swobodnym wyborem w kwestii religii i są otwarci na religijne eksploracje dzieci, nie tylko wzmacniają w nich samostanowienie i wierność osobistym przekonaniom, ale efektywniej przekazują im własne wartości religijne (Bengtson i in., 2013, s. 200).

Z badań Bengtsona wynika też, że znacząco niższa efektywność międzypokoleniowej socjalizacji religijnej występuje w rodzinach, w których rodzice się rozwiedli, przez co została zaburzona struktura rodziny i jej funkcja socjalizacyjna. Podobnie jest w przypadku małżeństw mieszanych (wielowyznaniowych), w których trudno jest utrzymać spójną tożsamość religijną. Zamiast niej pojawiają się istotne różnice w przekazywanych systemach wartości, a nawet związane z tym napięcia i konflikty (Bengtson i in., 2013, s. 117–121).

Ważnym odkryciem Bengtsona było zwrócenie uwagi na rolę dziadków w kształtowaniu religijnego zaangażowania wnuków (Bengtson i in., 2013, r. 5). Według autora ten aspekt pomijano często w badaniach nad przekazem religijnym w rodzinach, gdyż koncentrowały się one zazwyczaj na dwóch pokoleniach: rodziców i dzieci. Tymczasem dziadkowie mogą pełnić rolę stabilizującą i wspierającą, która jest kluczowa dla długoterminowego przekazu wartości religijnych, zwłaszcza w rodzinach, które pielęgnują silne więzi międzypokoleniowe. Dziadkowie mogą wspierać rodziców w procesie wychowania religijnego, ale oddziałują również na socjalizację religijną wnuków przez swe codzienne zachowania, przekazywanie tradycji oraz osobisty przykład wiary. Bengtson wskazuje na trzy możliwe postawy dziadków w kontekście kształtowania religijności rodziny. W pierwszej dziadkowie zastępują rodziców, gdy ci nie troszczą się o wymiar religijny, w drugiej – wzmacniają religijny przekaz rodziców, a w trzeciej (najmniej efektywnej) reprezentują postawę religijną całkowicie odmienną od rodziców. W każdym wypadku dla efektywnego międzypokoleniowego przekazu religii w rodzinie ważniejsza jest relacja wnuka z dziadkiem niż zapewniana przez niego edukacja religijna.

Bengtson poświęcił też uwagę rosnącej liczbie osób określających się w języku angielskim jako *nones*, które nie identyfikują się z żadną religią. Odkrył, że nie stanowią one jednorodnej grupy, lecz zachowują różne postawy wobec religii, które mogą być wynikiem różnorodnych doświadczeń życiowych i interakcji społecznych. Bengtson zadał sobie pytanie: „jak to się dzieje, że tradycje niereligijne ewoluują, skoro nie istnieją instytucje społeczne, które promowałyby lub wzmacniały niekonwencjonalne poglądy” (Bengtson i in., 2013, s. 163). Ustalił, że wielu niewierzących rodziców wyznaje mocne zasady etyczne i systemy wartości, które stara się przekazać swoim dzieciom. Z badań wynika, że również w tym przypadku, podobnie jak w rodzinach religijnych, decydującą rolę odgrywa jakość relacji między rodzicem a dzieckiem lub określony „styl rodzicielski” (Bengtson i in., 2013, s. 79). Od niego zależy, czy areligijny system wartości, przekonania i praktyk zostanie zinternalizowany przez następne pokolenie.

W książce omówiono również trzy typy postaw, jakie przyjmują młodzi ludzie, którzy nie powielają religijnych wzorców swoich rodziców. Autor wymienia „rebeliantów”, którzy porzucają religię rodziców, „zelotów”, którzy są bardziej religijni niż rodzice, oraz „synów marnotrawnych”, którzy początkowo dzielą wiarę rodziców, ale potem ją porzucają, przyjmują inną religię lub stają się areligijni, a końcu i tak wracają do wiary dzieciństwa (Bengtson i in., 2013, s. 142).

Ograniczenia badań Bengtsona i jego zespołu

Jak każde badania społeczne, również te przeprowadzone przez Bengtsona i jego zespół miały swoje ograniczenia. Z wielu zdawał sobie sprawę już sam autor, na inne wskazali recenzenci w licznych omówieniach jego głównej pracy *Families and Faith*.

Pierwsze ograniczenie dotyczy doboru próby. Bengtson przyznaje, że badał wyłącznie rodziny żyjące w południowej Kalifornii, w której dominowali reprezentanci tradycji judeochrześcijańskiej: żydzi, protestanci, katolicy i mormoni. Zajął się też ateistami, agnostykami i osobami areligijnymi, natomiast inne religie znalazły w jego badaniach niewielką reprezentację. W związku z tym ekstrapolacja wyników na inne obszary geograficzne i konteksty kulturowe jest problematyczna (Bengtson i in., 2013, s. 295). Poza tym Bengtson skupił się niemal wyłącznie na rodzinach heteroseksualnych, co wpisuje się w dominujący w USA trend badań nad religijnością w rodzinach (Bengtson i in., 2013, s. 294). Choć niektóre nowe denominacje protestanckie (np. Metropolitan Community Church) otwierają się szczególnie na społeczność LGBTQ+, a te tradycyjne rewidują swoje stanowisko, to nadal brakuje badań na temat roli religii w tych rodzinach. Bengtson nie uwzględnił też wystarczająco rodzin po rozwodach, żyjących w konkubinacie lub tworzonych przez samotnych rodziców (Bengtson i in., 2013, s. 278). Tymczasem upowszechnianie się nietradycyjnych modeli rodziny może mieć istotne znaczenie dla międzypokoleniowej transmisji religii. Niewielką reprezentację znaleźli też w jego badaniach członkowie rodzin afroamerykańskich, latynoskich, azjatyckich i innych mniejszości etnicznych.

Po drugie, Bengtson zdawał sobie sprawę, że – podobnie jak większość badaczy – potraktował religię jako zmienną niezależną, wpływającą na wartość innych zmiennych w rodzinie (np. jej trwałość, spójność), podczas gdy relacja między religią a rodziną jest dwukierunkowa (Bengtson i in., 2013, s. 294). Określona struktura rodziny oraz panujące w niej relacje mogą kształtować przynależność religijną, praktyki religijne i przekonania. Ten drugi wymiar nie został przez Bengtsona wystarczająco uwzględniony i wymaga pogłębienia. Tym bardziej że z jednej strony mówi on o największej efektywności socjalizacji religijnej w konserwatywnych rodzinach mormonów, chrześcijan ewangelikalnych i ortodoksyjnych żydów, a z drugiej stwierdza, iż zapewnienie młodym dorosłym przestrzeni do kwestionowania praktyk religijnych sprzyja międzypokoleniowej socjalizacji religijnej oraz temu, że „synowie marnotrawni” powrócą do pierwotnej wspólnoty (Ramsey, 2016, s. 222).

Po trzecie, Bengtson skupił się zanadto na roli rodziny, a za mało uwagi poświęcił instytucjom religijnym, które są wszak istotne w procesie socjalizacji religijnej. Młodzi ludzie często porzucają wiarę rodziców pod wpływem rozczarowania, jakiego doznali w kontakcie z oficjalnymi przedstawicielami swoich religii (Seibel, 2015, s. 208). W przypadku Polski ten mechanizm znajduje potwierdzenie w wynikach badań CBOS z 2022 r., które ustaliło, że znaczący spadek praktyk religijnych wśród młodych Polaków jest podyktowany brakiem potrzeb w tym względzie, ale również: „zniechęceniem do Kościoła jako instytucji” – jego zaangażowaniem w politykę, hipokryzją, nieaktualnym przekazem, a także krytyką jego przedstawicieli: księży i biskupów (KAI i IDMN, 2023, s. 35). W badaniach Bengtsona pominięto też znaczenie pozarodzinnych czynników kulturowych w przekazywaniu religijności w rodzinie, takich jak: edukacja, oddziaływanie przyjaciół i sąsiadów (Storm, 2014, s. 226).

Zakończenie

Długoletnie badania nad efektywnością międzypokoleniowej socjalizacji religijnej, przeprowadzone przez Verna Bengtsona i jego zespół, mają bez wątpienia doniosłą wartość, bo nie tylko kwestionują stereotypowe przekonanie o gwałtownym zanikaniu religijności w rodzinach zamożnych zachodnich społeczeństwach, lecz potwierdzają wiele spostrzeżeń na temat uwarunkowań efektywnej socjalizacji religijnej sformułowanych przez innych badaczy. Bengtson podkreślił, że ważnymi czynnikami efektywnej transmisji wiary w rodzinach jest bliskość emocjonalna między rodzicami a dziećmi (w Polsce pisze o tym m.in. Andrzej Łuczyński, 2018, s. 70 i n), a zwłaszcza ojcem (por. Gosztyła, 2010, s. 120, zwracający uwagę na „prezentowanie wobec dziecka akceptacji i miłości”), zaangażowanie dziadków w edukację religijną wnuków oraz unikanie rozwodów (Gosztyła, 2010, s. 117: „rozwód rodziców zwiększa prawdopodobieństwo zmiany tożsamości religijnej”). Są to odkrycia cenne dla badaczy społecznych, członków rodzin, edukatorów, reprezentantów instytucji religijnych. Równocześnie Bengtson nie skonfrontował się krytycznie z teoriami socjologicznymi, które mogłyby pomóc w wyjaśnieniu socjalizacji religijnej, jak choćby teoria racjonalnego wyboru (Kim, 2014, s. 491). W jego książce brakuje też autorskich propozycji teoretycznych, które ułatwiłyby rozszerzenie otrzymanych wyników na szerszą populację. Jest to zadanie dla kolejnych badaczy.

BIBLIOGRAFIA

- Belman, O. (2019, 15 listopada). *In memoriam: Vern Bengtson, professor of gerontology, social work, and sociology*. USC Leonard Davis. <https://gero.usc.edu/2019/11/15/in-memoriam-vern-bengtson-professor-of-gerontology-social-work-and-sociology>
- Bengtson, V.L., Putney, N.M. i Harris, S. (2013). *Families and faith: How religion is passed down across generations*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199948659.001.0001>

- Dollahite, D.C. (1998). Fathering, faith, and spirituality. *The Journal of Men's Studies*, 7(1), 3–15.
- Ellison, C. (1991). Religious involvement and subjective well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 32(1), 80–99.
- Gosztyła, T. (2010). Ojciec a nieintencjonalne wychowanie religijne dziecka w świetle ustaleń psychologicznych. *Roczniki Nauk o Rodzinie*, 57, 109–125.
- Janicka, I. i Kunikowska, J. (2021). Zaangażowanie małżeńskie partnerów religijnych. *Kwartalnik Naukowy Fides Et Ratio*, 45, 66–79. <https://doi.org/10.34766/fetr.v45i1.707>
- KAI i IDMN. (2023). *Kościół w Polsce 2023. Raport*. Katolicka Agencja Informacyjna, Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego J. Paderewskiego. https://www.ekai.pl/wp-content/uploads/2023/09/KAI_Raport_2023.pdf
- Kim, H.H. (2014). [Review of the book *Families and faith: How religion is passed down across generations*, by V. Bengston, N.M. Putney, & S. Harris]. *Sociology of Religion*, 73(3), 490–492. <https://doi.org/10.1093/socrel/sru047>
- Kramer, S. (2023, 31 lipca). *The U.S. is not widely seen as highly religious*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/07/31/the-us-is-not-widely-seen-as-highly-religious>
- Łuczynski, A. (2018). Wychowanie religijne w rodzinie w kontekście współczesnych przemian społeczno-kulturowych. W: B. Kiereś, M. Gromek i K. Hryszan (red.), *Rodzina historia i współczesność* (s. 63–73). Episteme.
- Marks, L.D. (2005). How does religion influence marriage? Christian, Jewish, Mormon, and Muslim perspectives. *Marriage & Family Review*, 38(1), 85–111.
- NCFR. (2019, 2 grudnia). *In memoriam: Vern L. Bengtson*. National Council on Family Relations. <https://www.ncfr.org/news/memorial-vern-l-bengtson>
- Oppenheimer, M. (2014, 31 stycznia). Book explores ways faith is kept, or lost, over generations. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2014/02/01/us/book-explores-ways-faith-is-kept-or-lost-over-generations.html>
- Pearce, L. i Denton, M.L. (2011). *A faith of their own: Stability and change in the religiosity of America's adolescents*. Oxford University Press.
- Piwowski, W. (1980). Socjalizacja religijna w społeczeństwie rozwiniętym. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, 13, 25–42.
- Ramsey, J.L. (2016). [Review of the book *Families and faith: How religion is passed down across generations*, by V. Bengston, N.M. Putney, & S. Harris]. *Ageing and Society*, 36(1), 220–222. <https://doi.org/10.1017/S0144686X15001208>
- Seibel, C.L. (2015). [Review of the book *Families and faith: How religion is passed down across generations*, by V. Bengston, N.M. Putney, & S. Harris]. *Canadian Journal of Family and Youth*, 7(1), 205–210. <https://doi.org/10.29173/cjfy24323>
- Smith, Ch. i Adamczyk, A. (2021). *Handing down the faith: How parents pass their religion on to the next*. Oxford University Press.
- Smith, J. (2020). Transmission of faith in families: The influence of religious ideology. *Sociology of Religion: A Quarterly Review*, 82(3), 332–356. <https://doi.org/10.1093/socrel/sraa045>
- Storm, I. (2014). [Review of the book *Families and faith: How religion is passed down across generations*, by V. Bengston, N.M. Putney, & S. Harris]. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 53(1), 226–227.
- Szczepaniak, K. (2012). Zastosowanie analizy treści w badaniach artykułów prasowych – refleksje metodologiczne. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica*, 42, 83–112. <http://hdl.handle.net/11089/5453>
- Tyszka, Z. (1998). Socjologia rodziny a pedagogika rodziny. Przedmiot badań – możliwości współdziałania badawczego. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 10, 77–90.
- Wilcox, W.B. (2004). *Soft patriarchy, new men: How Christianity shapes fathers and husbands*. University of Chicago Press.

Wuthnow, R.J. (1998). *After heaven: Spirituality in America since the 1950s*. University of California Press.

Żurek, A. (2020). Religijność polskich rodzin a proces modernizacji rodziny. *Przegląd Religioznawczy*, 275, 83–96. <https://doi.org/10.34813/ptr1.2020.7>

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).
